

Prof. dr Tamara Džamonja Ignjatović

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

UDC 342.726:17

Prof. dr Nevenka Žegarac

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

RESTORATIVNA PRAVDA IZMEĐU FILOZOFIJE I EMPIRIJE⁴⁶¹

Sažetak

U radu su prikazane osnovne postavke i principi restorativne pravde, kao i kritička razmatranja ovog koncepta i prakse koja iz njega proizilazi. Analiza se fokusira na aksiološku i metodološku perspektivu i pitanja moći, roda i razlika kao suštinskih za efektivnu primenu konceptata restorativne pravde u praksi. Proklamovani vrednosni principi, kao bitne odrednice restorativne pravde, dovode se u vezu sa empirijskim zahtevima evaluacije efekata ove „filozofije“ primenjene u praksi.

Ključne reči: restorativna pravda, medijacija između žrtve i prestupnika, perspektiva roda, evaluacija ishoda.

UVOD

Medijacija kao proces konstruktivnog rešavanja konflikata uz pomoć medijatora, nepristrasne treće strane, ima specifičnu primenu i u slučajevima kada je u osnovi konflikta prestup, odnosno krivično delo. Posredovanje u tim slučajevima uključuje strane koje su direktno povezane sa delom, s jedne strane žrtvu koja trpi posledice prestupa, a sa druge strane počinioca prestupa koji takođe trpi posledice svog dela. Medijacija između žrtve i počinitelja (*victim - offender mediation (VOM)*) bazira se na konceptu restorativne pravde. Osnovni ciljevi restorativne pravde su da ključne odluke donose oni koji su najviše pogođeni krivičnim delom, da pravda bude više usmerena na isceliteljske i transformišuće efekte i da se smanji verovatnoća ponavljanja daljih prestupa (Zehr, 2002). Zbog ovako definisanih ciljeva, koncept restorativne pravde doživljava

461 Tekst je deo rada u okviru projekta „Politike rodne ravnopravnosti: obrazovanje kao pokazatelj rodne ravnopravnosti“ koji podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 159011.

značajnu ekspanziju u poslednjoj deceniji. Međutim, popularnost ovog termina u praksi, u zemljama gde je ona daleko više rasprostranjena nego kod nas, postepeno dovodi do preteranog širenja koncepta i opasnosti od gubitka njegovog suštinskog određenja.

KOMPARACIJA RETRIBUTIVNOG MODELA I RESTORATIVNOG PRAVOSUĐA

Da bi se istakle osnovne razlike savremenog restorativnog modela u odnosu na tradicionalni model retributivne pravde, Merien Libman (Liebmann, 2004; Libman, i Hrnčić 2007) ističe neke karakteristike po kojima se ova dva pristupa mogu uporediti. Relevantni elementi komparacije bi se mogli rezimirati na sledeći način:

Krivično delo se tradicionalno definiše u odnosu na objekat povrede, kao apersonalni akt protiv države i njenih zakona i propisa, čime je lična i interpersonalna priroda dela maskirana. Restorativni pristup uzima u obzir upravo personalnu prirodu čina i definiše ga kao povredu jedne osobe od strane druge.

Dok je tradicionalno fokus procesa na *krivici* i postupcima njenog utvrđivanja na osnovu analize *prošlosti* (šta je prethodno učinjeno), restorativno pravosuđe se usmerava na rešavanje problema i preuzimanje *odgovornosti* i obaveze u *budućnosti* (šta bi trebalo uraditi). Odgovornost prestupnika se definiše određivanjem kazne u prvom slučaju, dok se u drugom slučaju odgovornost definiše kroz razumevanje posledica dela i prihvatanje aktivnog učestvovanja u odlučivanju o akcijama koje će prestupnik preuzeti da bi otklonio ili ublažio posledice štete nanete žrtvi.

Odnosi između žrtve i počinitelja su dominantno neprijateljski, komunikacija je prekinuta, a interesi suprotstavljeni, dok je u restorativnom pravosuđu proces usmeren na uspostavljanje dijaloga i obnavljanje narušenih relacija. Na prvi način se podstiču kompetitivni obrasci, dok se restorativnim pristupom podstiče uzajamnost i saradnja.

Participacija žrtve i prestupnika je minimalizovana u krivičnom postupku. Aktivnosti su zapravo usmerene ka prestupniku, pri čemu on ima izrazito pasivnu ulogu, dok se žrtva u potpunosti isključuje. Nasuprot tome, u restorativnom postupku, uloge žrtve i prestupnika su prepoznate i stavljenje u prvi plan. Prava i potrebe žrtve su istaknute, aktivnosti se usmeravaju ka njihovom zadovoljenju, dok se aktivno preuzimanje odgovornosti prestupnika ohrabruje.

Cilj retributivne pravde je kažnjavanje krivca, posledice kazne ujedno predstavljaju i pokušaj prevencije ponavljanja narednih prestupa. Na ovaj način, zapravo je jedna povreda (žrtve) zamenjena ili „kompenzovana“ drugom povredom (počinitelja) u relativno srazmernoj meri. Restitucija, tj. restauracija počinjene štete i narušenih odnosa je osnovni cilj restorativnog postupka i kao takva ugrađena je u samo ime modela.

Referentni okvir sagledavanja dela se kreće u okviru pravne terminologije, lišene drugih značajnih aspekata počinjenog dela - njene moralne, psihološke, socijalne i ekonomske dimenzije. U restorativnom pravosuđu delo se posmatra sveobuhvatno, u svim svojim etičkim, i psiho- socijalnim i drugim aspektima.

Stav društva prema delu počinioca je takav da se ono ne može neutralisati, a kajanje i praštanje se ne podstiču. Posledice dela po počinioca je moguće neutralisati, ali samo aktivnim restorativnim delovanjem, koje uključuje pružanje šanse za pokajanje i praštanje.

PRINCIPI RESTORATIVNOG PRAVOSUĐA

Značajan pomak od sudskog postupka ka postupku medijacije ili pregovaranja predstavlja pomeranje fokusa sa suprotstavljenih interesa na interese i potrebe suprotstavljenih strana. Principi restorativnog pravosuđa koji leže u osnovi postupka medijacije između žrtve i počinitelja upravo se fokusiraju na zadovoljenje osnovnih interesa svih uključenih strana. Konzorcijum za restorativno pravosuđe (Mediation UK, 2002) ističe osnovne principe koji se direktno odnose na interese svih strana uključenih u krivično delo, od individua do šire društvene zajednice.

Opšti principi poštovanja građanskih, zakonskih prava i ljudskog dostojanstva, bezbednosti i zaštite, odsustva diskriminacije, itd. jesu ugrađeni u postupak i opšte su poznati. Specifični principi postupka posredovanja kao što su dobrovoljnost, neutralnost i poverljivost odnose se i na medijaciju između žrtve i počinioca i takođe su dobro poznati. Posebni principi restorativnog modela proističu iz specifičnih potreba žrtve i počinioca (Putnam, 1993). Principi koji se odnose na interese *žrtve* usmereni su na poštovanje njenih potreba i osećanja, uvažavanje posledica pretrpljene štete, ne samo u materijalnom ili fizičkom smislu, već i psiholoških i emocionalnih posledica, kao i na poštovanje njenih zahteva za obeštećenjem. *Žrtva* ima potrebu i za objašnjenjem zašto i kako se sve dogodilo, čak i potrebu da se suoči i komunicira sa drugom stranom koja je nanela štetu, naravno, samo ukoliko postoji obostrana spremnost za to.

Prestupnik takođe ima svoje interese i potrebe koje često prističu iz osećanja stida i krivice, potrebe za samopoštovanjem i socijalnom reintegracijom. Pružanjem mogućnosti da ponudi reparaciju, izvinjenje i objašnjenje svog postupka, ovim potrebama se izlazi u susret. Važno je da sama reparacija bude primerena učinjenoj šteti, da je u okviru njegovih mogućnosti da je sprovede i da uvažava potrebu za očuvanjem ličnog dostojanstva.

Lokalna zajednica takođe zadovoljava svoje interese i potrebe kroz restorativne principe u smislu unapređenja bezbednosti i uspostavljanja harmoničnih odnosa u društvu primenom postupka koji smanjuju verovatnoću recidiva krivičnog dela. Kvalitet života u zajednici se unapređuje ukoliko se u njoj promoviraju principi uvažavanja kulturnih razlika i građanskih prava, društveno odgovornog ponašanja i ideje konstruktivnog, nekonfliktnog rešavanja konflikata bez upotrebe sile (Džamonja Ignjatović i Žegarac, 2006).

FILOZOFIJA I PRAKSA RESTORATIVNE PRAVDE: VREDNOSTI I UVERENJA

Navedene karakteristike i principi doprineli su širenju i popularnosti restorativnog modela zbog njegove evidentne atraktivnosti. To je istovremeno imalo za posledicu da termin počne preširoko da se upotrebljava za različite oblike prakse, što je počelo da predstavlja pretnju da koncept restorativne pravde na taj način izgubi svoje suštinsko značenje.

Lod Valgrejv (Walgrave, 2006) problematizuje pojmovno određenje i praksu restorativne pravde, pokušavajući da izdvoji suštinske odrednice ovog koncepta. U daljem tekstu biće prikazana Valgrejeva kritička razmatranja aktuelnog stanja u ovoj oblasti u cilju njenog konstruktivnog unapređenja zasnovanog na jasnom definisanju koncepta, vrednosnih orijentacija i empirijskih evaluacija efekata prakse zasnovane na restorativnim principima

Valgrejv (Walgrave, 2006) primećuje da se danas restorativna praksa implementira daleko izvan područja krivičnog prava. Restorativni principi prožimaju praksu u primeni disciplinskih mera u školi, koriste se u rešavanju konflikata u zajednici i aktivnostima usmerenim ka izgradnji mira na konfliktnim područjima. Takva praksa zahteva suštinski drugačije aktivnosti, pa čak i različitu vrstu profesionalne ekspertize. Ipak, svi ovi oblici prakse nazivaju se „restorativnim“. Naravno, postavlja se pitanje šta im je zajedničko.

Zajednički imenitelj leži u nivou vrednosti i uverenja koja pokreću različite prakse. Restorativna pravda je više nego skup tehnika. To je filozofija koja prožima različite akcije u različitoj meri. Prema rečima Zehra, „*Restorativna pravda je kompas, ne mapa*“ (H. Zehr, 2002: 10). Bez filozofije samo ostaje tehnika, kao što je i medijacija bez filozofije restorativne pravde samo tehnika koja može biti upotrebljena i zloupotrebljena u različitim kontekstima i u vrlo različite svrhe (Johnstone, 2002).

Vrednosti i uverenja koja leže u osnovi restorativne pravde Valgrejv (ibid) sumira na sledeći način:

- Zagovornici restorativne pravde usmereni su na kvalitet života u društvu kao centralnoj vrednosti društvenog ponašanja. Ovaj kvalitet se smatra nezavisnim, mada ne nužno u suprotnosti, od legalnog poretka i postojećih društvenih organizacija.
- Veruje se da kvalitet života u društvu zavisi najviše od motivacije i posvećenosti svih onih koji učestvuju u životu društva, što predstavlja, kako to Putnam kaže, socijalni kapital koji „podmazuje točak“ delovanja demokratije (Putnam, 1993).
- Veruje se da je velika većina ljudi spremna i sposobna da pronade konstruktivna rešenja kroz međusobnu komunikaciju za sve vrste konflikata između njih.
- Prekršaj, konflikt ili nepravda se, pre svega, vide kao pretnja ili narušavanje kvaliteta života u društvu, ne samo kao zakonski prekršaj.
- Odgovor na konflikt kao pretnju ili narušavanje kvaliteta života usmeren je direktno na očuvanje ili popravljjanje života u društvu na nivou individualne žrtve, ili međuljudskih odnosa, ili zajednice i socijalnog poretka.
- Odgovor na prekršaj, konflikt ili nepravdu je dijalog koji uključuje sve one koji su povezani sa posledicama pomenutog prekršaja, konflikta ili nepravde.

Nisu sve pomenute vrednosti proklamovane samo u okviru restorativne pravde. Prve tri tvrdnje su zajedničke mnogim pokretima koji su inspirisani i vođeni idejama nekih socijalnih filozofija i teorija, kao što su komunitarizam ili republikanska teorija. Restorativna pravda se može shvatiti kao „društveni etički pokret vođen onim što se može nazvati vrstom komunitarne socijalne etike, zasnovane na poštovanju, solidarnosti i preuzimanju aktivne odgovornosti“ (Walgrave, 2003: 106).

POJMOVNO ODREĐENJE RESTORATIVNE PRAVDE

Očigledna privlačnost restorativne pravde dovela je do ekspanzije i pogrešne upotrebe ovog pojma. „Restorativizam“ ne traži još „veći entuzijazam, već više refleksije“ (A. Von Hirsch, 1998: 676). Valgrejv posebno kritikuje upotrebu ovog termina kao „modne tendencije“ ili kao „čarobne reči“ za obezbeđivanje fondova za različite projekte. Restorativna

pravda se ponekad koristi da ukaže na proaktivnu pedagošku praksu i preventivne inicijative, što uvodi znatnu konfuziju u određenje obima ovog pojma. Paradoksalno, „popunjavanje“ pojma sa previše različitih sadržaja zapravo „prazni“ njegovo autentično značenje.

Mnogi korisni i konstruktivni oblici prakse zaslužuju intenzivnu podršku, jer pomažu da se kreira socijalna klima koja je poželjna za kvalitet društvenog života. Na primer, u školama deca i mladi danas uče da rešavaju svoje konflikte kroz komunikaciju međusobnog uvažavanja i tolerancije, ali to ipak nije restorativna praksa. Dobra definicija mora da pojasni šta jeste, a šta nije restorativno, jer se kvalitet koncepta, a i prakse koja sledi iz njega, najbolje čuvaju njegovom jasnoćom i ograničavanjem.

Restorativna pravda je po definiciji reaktivna. To je odgovor na neki događaj sa restorativnim ciljem (sa ciljem restauracije, ispravljanja) posle počinjenje nepravde. Zamagljivanje pojma dolazi iz isticanja *procesa dogovaranja* kao osnovne karakteristike restorativne pravde.

„Suština restorativne pravde nije sam ishod, već načini pomoću kojih je sporazum postignut“.

(McCold, 2004:15).

Pobornici restorativne pravde promovišu neformalan dobrovoljni sporazum kao kucijalni za postizanje restorativnog efekta. Ipak, restorativna pravda se ne može redukovati na proces dogovaranja (Walgrave, 2006) iz dva razloga. Prvo, proces ne može biti definisan i vrednovan bez ukazivanja na svrhu zbog koje je preduzet. Proces se vrednuje ne zbog dijaloga po sebi, već zbog ishoda kome pomaže da bude dostignut. Pregovarački proces je više „restorativan“ zbog izražavanja osećanja kajanja, empatije, izvinjenja i opraštanja koje podstiče, doprinoseći osećanju uvažavanja, tolerancije, miroljubivog ponašanja i zadovoljstva. To su posebno značajni ishodi procesa, iako nisu eksplicitno zapisani u postignutom sporazumu.

Drugo, ograničavanje restorativne pravde na dobrovoljni dijalog bi značajno ograničilo njen prostor delovanja (Dignan, 2002; McCold, 2003), i osudio je da ostane na marginama sistema kao način diverzionih postupaka (preusmeravanja, odvrćanja od krivičnog postupka). Dominantni odgovor na krivično delo ostao bi u obliku prinude i kazne. Mehanizmi koji kontrolišu „ulaz“ u krivični pravosudni sistem uglavnom vrše selekciju lakših prekršaja usmeravajući ih ka restorativnom procesu. Sličnu situaciju imamo u domaćem krivičnom zakonodavstvu koje restorativno pravosuđe uvodi preko „diverzionih šema“, prevashodno kao alternativu, u ređim slučajevima dopunu sudskom postupku, što utiče na selekciju slučajeva za medijaciju⁴⁶²samo za lakša krivična dela. Žrtve teških zločina kojima je zapravo u najvećoj meri potrebna „restauracija“, obično su isključene iz takvog procesa. Štaviše, odustajanje od principijelnih prioriteta restorativnosti usmerilo bi ovu kategoriju građana apriori ka kaznenom postupku, zanemarujući njihove probleme i potrebe.

To je suviše isključujući, ekskluzivan pristup procesu dijaloga i saradnje koje je izazvalo konfuzno proširenje pojma restorativne pravde prema drugim formama pregovaranja koje ne dovode do reparacije. Zbog toga restorativna pravda mora biti shvaćena

462 Medijacija se može preporučiti samo za krivična dela za koja se ne predviđa kazna duža od tri godine zatvora za odrasle učinioce, odnosno od pet godina zatvorske kazne kada su u pitanju maloletna lica.

prvenstveno kroz svoj reparativni cilj. Valgrejv ga definiše kao „mogućnost pravednog delovanja posle pojave prekršaja, što je primarno orijentisano ka reparaciji individualne, relacije i socijalne štete koja je počinjena tim prekršajem“ (Walgrave, 2004: 552).

Procesi su samo sredstvo da se dostigne reparacija, mada nesumnjivo veoma značajno. Pregovarački procesi sadrže najveći potencijal, ali, ako dobrovoljni sporazum ne može biti postignut, prinudne obaveze koje zahtevaju (bar delimičnu) reparaciju moraju biti obuhvaćeni restorativnim modelom pravde. Mogući primeri ovakvih obaveza su formalna restitucija ili kompenzacija, novčana kazna ili posao obavljen u korist fonda za žrtve ili druge vrste društvenih usluga. Ovakve kazne, naravno, ne postižu u potpunosti potencijalnu restorativnu paradigmu, ali restorativna pravda nije jednostavna crno-bela opcija. Ona može biti dostignuta u različitim stepenima (D. Van Ness, 2002).

Opcija da se traži reparacija ili čak obuhvatnija restoracija posle počinjenog kriminalnog dela, zasniva se na viziji socijalne etike. Valgrejv veruje u restorativnu pravdu, prvenstveno zato što smatra da je pravednije i socijalno konstruktivnije da prioritet reagovanja bude usmeren na štetu i patnju žrtve i na socijalne probleme uzrokovane kriminalnim delom, pre nego biti usmeren isključivo na potrebu da se kazni počinilac.

PITANJA MOĆI I RAZLIKA: PERSPEKTIVA RODA U RESTORATIVNOM PRAVOSUĐU

Usmerenost na kvalitet života kao krajnji ishod restorativne pravde ne može da zanemari pitanja moći i razlika između aktera u medijacijskom postupku. Pritajeno pitanje adekvatnosti medijacije u različitim oblastima posebno je značajno sa stanovišta mogućnosti dostizanja zadovoljavajućeg rešenja za strane u sukobu i moguće zloupotrebe slabije strane.

Žrtva i počinilac, kao osnovni akteri, i medijator, kao neutralna treća strana, pod snažnim su uticajem rodne uloge koja boji pozicije pojedinih aktera u postupku. Ulogu roda razumemo kao „sistem verovanja koji daje značenje socijalnim intreakcijama“ (Kolb & Putnam, 1995:7). Postojeća istraživanja daju kontradiktorne nalaze o favorizovanju jednog ili drugog pola u medijaciji. Neki autori tvrde da medijacija favorizuje muške i zanemaruje ženske učesnike (Emery & Wyer, 1987). Niz istraživanja ukazuje da je za većinu žena medijacija prihvatljivija opcija, jer je sudski postupak više usmeren na proceduru i utvrđivanje krivice i ne vodi računa o osećanjima strana u postupku (Gray, & Merrick, 1996; Kelly, 1989).

Kako su počinioци krivičnih dela uglavnom muškarci, a medijatori pretežno žene, nameće se pitanje uticaja rodne uloge u pogledu izbora slučajeva koji su pogodni za medijaciju između žrtve i prestupnika i tog uticaja na sam medijacijski proces. Otvoreno je pitanje rodno senzitivnih postupaka u situacijama kada su strane u sukobu, ili žrtva i počinilac, različitog pola, kao i uticaja pola profesionalaca na primenjene stilove i ishode medijacije, jer kao što s pravom navodi B. Carter, „...ignorirati značaj roda i moći na svakom nivou sistema i velike različitosti ženskog i muškog vrednosnog sistema, kao i načine kako rod i moć organizuju naše funkcionisanje kao profesionalaca je oslepljenje, a potencijalno i zloupotreba...“ (Carter & McGoldrick, 1989.)

Pitanja moći se javljaju na makro i mikro nivou kao izraz dugotrajnih obrazaca dominacije i podređenosti, različitosti i kompeticije i zavisnosti i kompetencije (Lang, 2004). Rodne razlike mogu biti faktor koji ograničava ili širi polje restorativne pravde. U ovom pogledu posebno su intrigantni slučajevi u kojima je prisutno rodno zasnovano nasilje - nasilje u porodici, nasilje među partnerima, seksualni delikti i uznemiravanje, i sl.

Teorija i praksa medijacije u različitim zemljama daju veoma raznoliku osnovu za razmatranje argumenata *za* i *protiv* medijacije u ovim situacijama. Oni koji zastupaju stanovište da je primena medijacije između žrtve i prestupnika u slučajevima rodno zasnovanog nasilja neadekvatna, ističu da nasilje nad ženama, naročito u privatnoj sferi, zahteva snažnu reakciju javnosti i organa prinude da bi se podvukla neprihvatljivost povrede fizičkog i duševnog integriteta druge osobe. Ovo je posebno značajno u društvima koje nisu u dovoljnoj meri osvestila problem nasilja u porodici i drugih oblika nasilja nad ženama, i koja nemaju u dovoljnoj meri senzibilisanu javnost i razvijene mehanizme za borbu protiv nasilja. Upućivanje žrtve na medijaciju u ovim slučajevima može da bude shvaćeno kao potcenjivanje ozbiljnosti povrede i zadržavanje u „polu-privatnoj“ sferi pojave koja zahteva javno reagovanje.

Druga grupa zamerki odnosi se na medijacijsku proceduru i opasnost od pojačavanja neravnoteže moći između strana. Neravnoteža moći leži u osnovi rodno zasnovanog nasilja. Nasilje, naročito u partnerskim i bračnim relacijama, ima tendenciju da pojačava neravnotežu moći zasnovanu na rodnoj ulozi. Ovu situaciju počinci mogu da shvate kao mogućnost za izbegavanje odgovornosti i suočavanje sa posledicama.

Treća grupa zamerki odnosi se na kvalitet medijacije između žrtve i prestupnika kao kratkotrajne intervencije koja ne može da utiče na buduće incidente. Medijacija ne obezbeđuje nikakvu kontrolu – ni ponašanja počinioca nakon medijacije, niti obezbeđuje buduću dobrobit žrtve.

Većina ovih zamerki može se uputiti i klasičnom retributivnom pravosuđu, koje takođe ne vodi dovoljno računa o neravnoteži moći i često nema efikasne mehanizme za zaštitu žrtva, niti vodi računa o bezbednosti žrtve nakon izrečene presude. Razmatranje primenljivosti medijacije između žrtve i prestupnika u slučajevima rodno zasnovanog nasilja je od značaja za samu suštinu restorativne pravde. Ključno je pitanje da li ona predstavlja kozmetičku alternativu sudskom postupku, naročito pogodnu za imovinske i slične prestupe u situacijama kada su počinioci deca i mladi, ili je u pitanju znatno širi koncept koji može da uključi veći broj aktera i društvenu zajednicu kao celinu?

Medijacijska praksa u zemljama koje imaju programe za rad sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja (Austrija, SAD, Kanada, Nemačka, Australija, Finska), na različite načine rešava ove dileme. Tako se u Australiji i na Novom Zelandu model *konferencije slučaja* koristi i u radu sa maloletnim počiniocima seksualnih, a ne isključivo imovinskih delikata (McCold, 2003; O'Connell, 1998). Neki programi uvode specifične procedure koje nastoje da prevaziđu potencijalne slabosti i probleme medijacijskog procesa, a koji potiču iz neravnoteže moći. Procedura „mešanog dubla“ podrazumeva da je nasilje prethodno prijavljeno policiji i pravosudnim organima i osigurava bezbednost žrtvi. Medijator muškog pola priprema počinioca, a medijatorica žrtvu za medijacijski proces. Sam proces je usmeren na sadržaj materijalne i nematerijalne kompenzacije, kao i konkretne predloge počinioca za reparaciju

sa jedne, i zahteva i želja žrtve u vezi budućih odnosa i kompenzacije, sa druge strane. U zajedničkoj sesiji svo četvoro razmatraju postignute dogovore. Ova procedura na nivou efekata obezbeđuje vidljivost dva osnovne principa medijacije: prepoznavanje i osnaženje.

Evaluacija ovih pristupa ukazuje da potencijal medijacije leži prvenstveno u pokretanju procesa osnaženja, te doprinosi promeni i zadobijanju moći kod oštećene strane, najčešće žene (Pelikan, 2000). Promene na nivou dugotrajnih preventivnih efekata potiču od razrešenja koje dostiže žrtva - snaga da se ne toleriše nasilje, promeni situacija i u određenim slučajevima okonča odnos sa nasilnikom. Održavanje odnosa posebno je značajno u situacijama kada postoje zajednička deca, te je potrebno očuvati i oblikovati buduće roditeljske odnose. Nasilnik se ili priključuje njenim naporima u nalaženju novih načina komunikacije i zajedničkog života, ili uviđa opasnosti gubitka odnosa, što u nekim slučajevima rezultira snažnim naporima za promenu ponašanja. Prema nalazima Kriste Pelikan (ibidem), u retkim slučajevima, kod mlađih prestupnika, medijacija žrtve i počinioca može da pokrene uvid, empatiju za žrtvu i suočavanje sa sopstvenim delima, što je početak temeljne promene ponašanja.

Sužavanje polja restorativne pravde na prestupništvo mladih i imovinske delikte ukida mogućnosti za prepoznavanje i uspostavljanje novih obrazaca ponašanja među polovima, osnaživanje žrtava i društveno prepoznavanje potrebe za reparacijom.

EMPIRIJSKA EVALUACIJA RESTORATIVNE PRAVDE

Suštinsko pitanje je da li principi restorativne pravde stvarno deluju u praksi i do kakvih rezultata dovode. Ovim pitanjem filozofska rasprava sa aksiološke prelazi na empirijsku ravan.

Da bi koncepti restorativne pravde bili održivi u praksi, potrebno je više od propagiranja ideja. Privlačne ideje mogu da predstavljaju samo lepe i naivne snove ili čak mogu pokrenuti vrlo lošu praksu, poput mnogih utopijskih ideja čija je realizacija demantovala njihovu održivost. Da li praksa bazirana na restorativnoj pravdi zaista postiže ono što obećava? „Opcija socijalne etike za restorativnu pravdu mora biti dopunjena sistematskom samokritičnom procenom onoga što se postiglo u realnosti“ (Walgrave, 2006).

Pouzdana odgovori na ovakva pitanja mogu se naći jedino pomoću pažljivog i sistematičnog praćenja prakse, zasnovanog na adekvatnoj naučnoj metodologiji. „Empirijska istraživanja restorativne prakse su milju široka, ali samo inč duboka“, napisao je Paul McCold (2003; 106). Postoji mnogo istraživanja, ali ona uglavnom nedovoljno ispunjavaju naučne standarde, tako da je kredibilitet rezultata diskutabilan. Trenutno se može, mada nedovoljno jasno, dokumentovati da restorativna pravda „uglavnom daje dobre rezultate u praksi za većinu učesnika u procesu“. Ipak, mnogo toga ne znamo u dovoljnoj meri, posebno kada se radi o preciziranu uslova pod kojima restorativna praksa deluje, a pod kojima ne daje dobre rezultate, za koga ima efekte, a za koga ne, i od kojih varijabli to zavisi.

Prvo pitanje je koju konkretnu praksu empirijski proveravamo. Mnogi evaluacioni projekti su fokusirani na jednu određenu vrstu prakse u specifičnom kontekstu koji se nosi sa određenom vrstom problema. Postavlja se problem generalizacije rezultata kojoj

ovakva istraživanja često olako pribegavaju ne ograničavajući svoje zaključke samo na ispitivano područje. Ako se istražuje samo konferencija slučaja koju vodi policija (police led conference), ne može se izvesti generalni zaključak o (ne)uspehu restorativnog pravosuđa, pa čak ni za metod konferencije slučaja uopšte. Porodične konferencije su, prema modelu Novog Zelanda, prilično različita vrsta prakse od konferencija u nekom drugom modelu. Uobičajena praksa je gotovo isključivo ispitivana u slučajevima benignih prekršaja kod počinitelja koji su prvi put napravili prekršaj i njena primenljivost u slučajevima teških recidivista nije dokazana, kao što je to urađeno kod porodičnih grupnih konferencija u modelu Novog Zelanda.

Kao i u svim drugim praksama, među medijatorima i voditeljima konferencija nalaze se i izvanredni profesionalci i neprofesionalni praktičari. Bilo koji model prakse teško možemo evaluirati isključivanjem bitne varijable uspeha ishoda, a to je sam praktičar. Varijacije u talentima i tehničkim veštinama mogu više uticati na rezultate nego što to čini sama suštinska vrednost nekog modela konferencije ili medijacije. Restorativna praksa u kontekstu veoma kooperativne policije i pravosudnih organa može proizvesti rezultate koji se značajno razlikuju od onih postignutih u praksi, unutar konteksta u kome nema poverenje ili je u otporu prema takvoj praksi.

Zbog toga svi empirijski projekti moraju opširno opisati evaluirani tip restorativne prakse, sistem upućivanja, pripremu sastanaka, prilagođavanje procedure pitanjima moći, rodni i drugih razlika, način kako se vrši monitoring sastanaka, itd, zato što ovakav opis sadrži mnogo indikatora koji doprinose mogućem uspehu ili neuspehu. Jasno ograničavanje na ono što je zaista urađeno će unaprediti kredibilitet zaključaka.

Druga grupa pitanja tiče se ishoda, ali oni mogu da se odrede samo ako su ciljevi pre toga jasno definisani. Šta su ciljevi restorativne prakse i kako ih možemo meriti? Odgovori se kreću u rasponu od materijalne nadoknade ili popravke štete do pomirenja, uspostavljanja mira i reintegracije. Jedan od najispitivanijih ishoda je „zadovoljstvo“ učesnika konflikta. Merenje zadovoljstva je veoma relativno. Učesnici posle procesa mogu da osećaju da, posle svega što se prethodno dogodilo, nije sve tako loše ispalo kao što su strahovali unapred. Drugim rečima, osećati se bolje zato što je očekivano gore, ne govori o suštinskom zadovoljstvu postupkom. Zapravo, zadovoljstvo je širok koncept koji može da krije značajne varijacije pozitivnih osećanja u odnosu prema načinu kako se medijator ponašao, prema doživljaju uvažavanja, prema iskrenom izvinjenju, pravednoj proceduri, obuhvatnosti sporazuma i mnogim drugim aspektima. Konačno, šta možemo zaključiti ako je žrtva veoma zadovoljna, ali je počinitelj potpuno razočaran, i obrnuto?

Postavlja se još i drugo značajno pitanje kada se radi o evaluaciji efekata, a to je pitanje istraživanja recidiva krivičnih dela. Restorativna pravda se odnosi prvenstveno na popravljavanje štete, tako da odsustvo ponavljanja prekršaja počinioca može biti tek sekundarni cilj. Neki mogu čak smatrati da je stopa recidiva irelevantna za restorativnu praksu sve dok se žrtve osećaju obeštećeno. Sa tog stanovišta, recidiv može biti sekundarna briga samo zato što povećanje recidiva posle restorativne prakse može delovati štetno na javno mnjenje. Merenje recidiva se tako može shvatiti samo kao provera da primena restorativnog modela ne deluje gore nego tradicionalne kaznene mere.

Još jedan veliki problem se odnosi na uporedivost merenih ishoda. Nije dovoljno zaključiti da su učesnici generalno zadovoljni posle restorativne procedure, već je pitanje da li je njihovo zadovoljstvo veće nego posle tradicionalne sudske procedure. Kako to možemo meriti? Da li su žrtve zadovoljnije zato što se dobrovoljno opredeljuju za restorativnu pravdu, dok drugi nemaju tu mogućnost? Ili je to stvarni intrinzički kvalitet restorativnog procesa po sebi?

Pristup merenju ishoda još više se usložnjava kada se uzmu u obzir vremenski faktor i učesnici. Neposredno posle sastanka, učesnici se mogu osećati drugačije u odnosu na to kako će se osećati kasnije kada sporazum bude (ili ne bude) postignut. Dugoročno, žrtve mogu da se u potpunosti oporave od viktimizacije ili da nastave da pate od negativnih posledica. Počinioci mogu biti veoma pozitivno motivisani posle sastanka, a da kasnije skliznu natrag u prethodni način života ili da se reintegrišu u zajednicu u potpunosti. Kakav će biti uticaj na javnu sigurnost i na život u zajednici uopšte, ako se restorativne mere koriste dominantno i sistematično?

ZAKLJUČAK

Na osnovu iznetih kritičkih razmatranja Valgrejva, moglo bi se zaključiti da se restorativna pravda zbog svoje popularizacije neprestano širi na prakse koje nisu po svojoj prirodi restorativne (neke su zapravo preventivne), a ne primenjuje se (ili bar veoma retko) tamo gde je „restauracija“ najpotrebnija, kao što su slučajevi težih krivičnih dela, posebno rodno zasnovanog nasilja. Suština modela nije u mogućnosti izbegavanja kazne za počinioca krivičnog dela, nego pružanje mogućnosti za postizanje restorativnog ishoda. Dijalog i otvorena komunikacija najbolja su sredstva da se ovaj ishod ostvari, ali restorativni cilj je ono što definiše suštinu samog koncepta. Jedna od osnovnih karakteristika medijacije uopšte, dobrovoljnost, svakako se proklamuje i u medijaciji između žrtve i počinitelja. Međutim, ovo može biti diskutabilno, jer prerasta u ekskluzivan zahtev koji lišava žrtvu prava i mogućnosti restauracije. Dobrovoljnost, dakle, predstavlja svakako najbolji, ali ne i jedini put dostizanja restorativnog cilja.

Pored jasnih definisanja koncepta i ciljeva restorativne pravde, primena modela u praksi zahteva i preciznu evaluaciju njegovih efekata. Empirijska evaluacija zavisi od brojnih faktora, a njena metodološka ispravnost zavisi od pažljive sistematizacije i mogućnosti kontrole različitih interferirajućih varijabli. Specifikovanje određenog modela prakse (a ne modela restorativne pravde uopšte) neophodan je uslov za evaluaciju ishoda, jer u suprotnom vodi ka problemu preterane generalizacije rezultata. Metodološki problemi se javljaju i u odnosi i na mogućnost kontrole upliva ličnog stila i veština medijatora na efekte, što problematizuje pouzdanost rezultata usled nedovoljno jasne selekcije uzorka ispitivanja. Konačno i sam kontekst, odnosno uži i širi socijalni sistem sa svojom podrškom, stavovima i akcijama, bitno utiče na efekte ovakve prakse.

Druga velika grupa metodoloških pitanja odnosi se na potvrdu efikasnosti restorativnog modela u odnosu na druge oblike prakse. Da bi se evaluirali efekti, potrebno je definisati i operacionalizovati ishode, uzeti u obzir različite ishode za učesnike u istom procesu, komparirati efekte sa drugim modelima, definisati vremenski trenutak pogodan za pouzdanu evaluaciju i pratiti vremensku stabilnost ovih efekata, s obzirom da ishodi

nisu isključivo posledica procesa, već i drugih faktora koji paralelno deluju na učesnike. Na primer, može doći do spontanog oporavka žrtve bez obzira na neuspeh medijacije, ili do kasnijeg recidiva počinioca nezavisno od pozitivnih efekata postignutog sporazuma.

Evaluacija efekata preduzetih aktivnosti jedan je od težih zadataka u empirijskim društvenim naukama, pa je tako i u slučaju evaluacije ishoda restorativne prakse. Uprkos tome, veoma je važno da se evaluacija usavršava i kontinuirano sprovodi iz više razloga (Walgrave, 2004):

- Neophodno je izbeći restorativnu pravdu koja ostaje samo sistem vrednosti i uverenja. Socijalna i etička uverenja veoma su dobre vodilje za unapređenje aktivnosti i sistema, ali postoji rizik da se pretvore u verovanja „religijske sekte“ ako nisu dopunjena samokritičnom procenom o praktičnoj održivosti.
- To pomaže da se utvrde privremena ograničenja i nedostaci na osnovu kojih se može unaprediti praksa. Sistematična empirijska evaluacija, ako je dobro sprovedena, „pridržava ogledalo“ praktičarima, koji kroz refleksiju mogu da sagledaju šta je dobro, a šta nije, pod kojim okolnostima i zbog čega. Na osnovu tih rezultata mogu se vršiti korekcije i unapređenja prakse, koja i onda nastavlja da se evaluira.
- To je osnovni argument za sticanje kredibiliteta među pravosudnim i političkim vlastima, kao i u javnosti. Precizna i sistematična evaluacija pokazuje ozbiljnost preduzetih aktivnosti i obezbeđuje znanje o tome zašto i kada implementirati restorativnu pravdu.

Prikaz kritičkih razmatranja restorativne pravde nije napad na suštinu vrednosti i prakse ovog modela, nego upravo poziv na kritičko promišljanje da bi ona proizvela najbolje efekte. Preciziranje teorijsko-vrednosnih koncepata i primena precizne naučne metodologije, parafrazirajući Paula McColda, trasira put koji ima „filozofsku dubinu“, ali i „naučnu čvrstinu“, put koji obezbeđuje uspešno kretanje ka osnovnim ciljevima restorativne pravde.

LITERATURA

- Carter, B. & McGoldrick, M. (1998) *The Expanded Family Life Cycle -Individual, Family, and Social Perspectives*, (3rd Edition) Allyn & Bacon
- Dignan, J. (2002), *Restorative justice and the law: the case for an integrated, systemic approach*. In L. Walgrave (ed.), *Restorative Justice and the Law*, Cullompton (UK): Willan Publishing, 168-190.
- Džamonja Ignjatović T, Žegarac, N. (2006), *Medijacija u restorativnom pravosuđu* (3. poglavlje) u *Medijacija- koncepti i konteksti*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd (119-161 str.)
- Emery, R. E; Wyer, M. M. (1987). *Child custody mediation and litigation: An experimental evaluation of the experience of parents*. Journal of Consulting and Clinical Psychology. Vol 55(2), 179-186.
- Gray, C. & Merrick, S. B. (1996). *Voice alterations: Why women have more difficulty than men with the legal process of divorce*. Family and Conciliation Courts Review, 34, 240-251.
- Johnstone, G. (2002) *Restorative Justice. Ideas, Values, Debates*, Cullompton (UK): Willan Publishing.

- Kelly, J. B. (1989). *Mediated and adversarial divorce: Respondents' perceptions of their processes and outcomes*. *Mediation Quarterly*, 24, 71-88.
- Kolb, D. M., & Putnam, L. L. (1995). *Through the looking glass: Negotiation theory refracted through the lens of gender*.
- O'Connell, T. (1998). *From Wagga Wagga to Minnesota*. Paper presented at the First International Conference on Conferencing, Minneapolis, MN, USA. ©2008 Google
- Lang, M. (2004). *Understanding and responding to power in mediation*. New York: The Guilford Press.
- Libman, M. i Hrnčić J. (2007) *Priručnik za specijalističku obuku u medijaciji između oštećenog i maloletnogičinioca*. Beograd: Centar za medijaciju.
- Liebmann, M. (2005), *Veštine posredovanja između žrtve i prestupnika- praktikum za obuku*, UNICEF, Beograd.
- Mediation UK (1993). *Victim Offender Mediation Guidelines for starting a Service*, Bristol: Mediation, UK.
- McCold, P. (2003), *A Survey of Assessment Research on Mediation and Conferencing*. In L. Walgrave (ed.), *Repositioning Restorative Justice*, Cullompton (UK): Willan Publishing: 67-117, p. 106.
- McCold, P. (2004), *Paradigm muddle: the threat to restorative justice posed by its merger with community justice*. *Contemporary Justice Review* 7 (1): 13-35, p. 15.
- Pelikan, C. (2000). *Victim-offender-mediation in domestic violence cases –A research report*. United Nations Crime Congress: Ancillary Meeting, Vienna.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton (NJ): Princeton University Press.
- Vanfraechem, I. (2006). *Herstelgericht Groepoverleg. Op zoek naar een constructief antwoord op ernstige jeugdgedelinquentie*, Ph. D. Criminology, K. U. Leuven.
- Van Ness, D. (2002). *The shape of things to come: a framework for thinking about a restorative justice system*. In E. Weitekamp and H. J. Kerner (eds.), *Restorative Justice: Theoretical Foundations*, Cullompton (UK): Willan Publishing, 1-20.
- Von Hirsch, A. (1998), *Penal Theories*. In M. Tonry (ed.) *The Handbook of Crime and Punishment*, New York/Oxford: Oxford University Press: 659-82, p. 676.
- Walgrave, L. (2003). *Imposing Restoration instead of Inflicting Pain: Reflections on the Judicial Reaction to Crime*. In A. von Hirsch, J. Roberts, A. Bottoms, K. Roach and M. Schiff (eds.), *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms*, Oxford: Hart, 61-78.
- Walgrave, L. (2004). *Restoration in youth justice*. In M. Tonry and A. Doob (eds.), *Youth Crime and Youth Justice. Comparative and Cross-national Perspectives*. Chicago: University of Chicago Press, Crime and Justice Vol. 31, 543-597, p. 552.
- Walgrave, L. (2006). *Restorative justice and beyond – An agenda for Europe*, The Fourth Conference of the European Forum for Restorative Justice „Restorative justice: An agenda for Europe“, Barcelona, Spain, 15-17 June 2006.
- Zehr, H. (2002), *The Little Book of Restorative Justice*, Intercourse (PA): Good Books, p. 10.

Tamara Džamonja Ignjatović
Nevenka Žegarac

RESTORATIVE JUSTICE BETWEEN PHILOSOPHY AND EMPIRICAL EVALUATION

Abstract

Paper present basic concepts and principles, as well as critical consideration of philosophy and practice of restorative justice. Analysis is focused on axiological and methodological perspective and issues of power, gender and diversity as a core for effective application of restorative justice concept in practice. Proclaimed values and principles as crucial characteristic of restorative justice are related with empirical requirement of evaluation of practical effect of this, 'philosophy'.

Key words: restorative justice, victim-offender mediation, gender perspective, outcome evaluation.